

I april gik Rwanda i officiel sørgetilstand over starten på folkedrabet for 25 år siden. Alle skal mindes ofrene i et land, hvis befolkning i dag kan inddeles i tre grupperinger: Overleverne, vidner og gerningsmænd. Hvad siger forskningen om eksperimentet med at forsoner det splittede land og hvilken betydning, de store mindehøjtideligheder hvert år har på folkesjælen?

Af Helle Maj, *journalist*, Kigali

Foto: Jørn Stjerneklar

EFTERVEER AF ET FOLKEDRAB

”Godmorgen, Rwanda. Er I klar til at arbejde?”
Sådan lød det i radioen om morgenen den 7. april i 1994. Ordene indledte verdenshistoriens hurtigste og mest horrible folkedrab. Hutuer dræbte op mod én million tutsier på kun 100 dage. Macheten var det foretrukne mordvåben. Kun 14 % døde af skudsår. Op til 210.000 hutuer deltog aktivt i nedslagtningen. Det var menneskelig kontakt i dens mest brutale form.

Omverden lukkede øjnene. Så det blev eksilhæren RPF, som fik stoppet nedslagtningen. Folkemorderne flygtede med over en million hutuer foran sig som skjold til nabolandet Zaire. Herfra spredte folkemorderne sig til Europa, USA og Canada, mens deres skjold efter et par år vendte hjem.

Rwanda stod tilbage med et smadret land og en befolkning af overlevende, gerningsmænd og vidner, hvoraf millioner fortsat lider af stort set

ubehandlet PTSD. 75 % af tutsierne var udslettet.

PSYKISK OMSKOLING

Den ny regerings første opgave var at give befolkningen en følelse af, at de nu var i sikkerhed, at der var ro på situationen. Uden nok at vide det, brugte styret en række psykologiske værktøjer i forsøget på at få folk til at forsone sig med hinanden og fortiden. Det var et socialpsykologisk eksperiment med en høj grad af omskoling.

De etniske grupperinger hutu, tutsi og twa blev forbudt ved lov. I dag er alle rwandere. Om de også føler sig sådan bag hjemmets fire vægge er ikke til at sige, da de jo ikke må omtale sig selv som det, de var engang.

Regeringens eksperiment krævede nogle drastiske beslutninger. For uden retfærdighed var forsoning umuligt. Der sad i 1998 130.000 hutuer tiltalt for folkedrab i overfyldte fængsler under umenneskelige forhold. Forsvarsadvokater og anklagere var enten dræbt, på flugt eller sad i fængsel. Det ville tage 200 år at få dømt de mange mistænkte.

Oven i det gik der to millioner mennesker rundt, som havde deltaget i folkedrab på mere eller mindre frivillig basis. De havde ikke slået ihjel, men de havde været med til at plyndre, sladre om, hvor tutsier gemte sig, eller sætte ild til tutsiernes hjem.

Hvis Rwanda skulle rejse sig, var der et akut behov for at vise ofrene, at gerningsmændene blev stillet til ansvar for deres gerninger. Rwanda fandt en gammel tradition frem fra dengang, man løste problemerne under et træ på græsplænen hos et af landsbyens kloge hoveder. *Gacaca* hed systemet.

Rwanda genopfandt de små landsbytribunaler. De skulle høre og afgøre de mindre forbrydelser begået under folkedrab.

Dommerne havde ingen juridisk uddannelse. De anklagede ingen forsvarsadvokater, mens landsbyens beboere skulle vidne om, hvad de vidste. Tribunalerne var en slags lokale sandhedskommisioner, men med ret til at idømme fængselsstraffe.

Fra 2007-2012 kørte næsten to millioner sager gennem *Gacaca*. I 65 % af sagerne faldt der dom. Nogle kom i fængsel, men de fleste fik samfundstjeneste.

- Efter de forhåndenværende midler var *Gacaca* stærkt gået. Alternativet var at gøre ingenting. Overordnet har systemet været med til at styrke befolkningens retsfølelse, siger professor

i folkeret, Frederik Harhoff.

Størrelsen på en dom under *Gacaca* faldt betragteligt, hvis de dømte indrømmede deres skyld, angrede deres handlinger og bad om tilgivelse. Ofrene blev bedt om at tilgive gerningsmændene. Men kan man tilgive så massiv ondskab? For Rose Burizihza har det været en lang rejse.

GUDES VIDNE - OG PSYKOLOGISK TERAPI

Rose overlevede, fordi en hutu-viceborgmester med et vanvidsargument besluttede sig for det.

“Gud har åbenbaret, at alle tutsier skal udslettes. Men han vil også have, at én tutsi skal overleve for at vidne om, at vi gjorde Guds vilje,” sagde viceborgmesteren til en forsamling af folkemordere og pegede på Rose, som han havde gjort til sin sexslave.

Rose - dengang 24 år og mor til tre små børn - fik til opgave at notere sig, hvor stærke mænd, hutuerne var. Hun så på, mens hendes mor blev spiddet gennem sin skede med en dolk, hun måtte sige farvel til sin datter Agnes, før barnet blev smidt i et dybt latrin hul for at dø langsomt. Hun så sin gravide moster få maven skåret op. Hun blev tvunget til at drikke sine brødres blod. Hendes mand, som havde bygget flere huse for viceborgmesteren, endte også i et latrin hul. Næsten hver dag blev hun voldtaget.

“Le, så føles det bedre”, sagde viceborgmesteren.

Hun blev reddet af RPF-soldater. Viceborgmesteren blev senere fanget og fik en livstidsdom for sine handlinger. Det var næppe hans mening, at Rose skulle vidne mod folkemorderne i både landsbytribunaler og i rigtige retssale i Rwanda,

i FN-tribunalet og også i USA og Canada, hvor folkemordere har stået til ansvar. Men det brugte hun de næste 20 år på.

- Umiddelbart så jeg ikke forsoning som muligt. Jeg var rasende på dem. Men jeg har lært det. Det har været en lang, hård rejse, men der er ingen anden vej. Vi må tale sammen og vi må tilgive. Vi er rwandere, siger hun.

Rose Burizhza arbejder i dag med at hjælpe andre ofre med at komme sig over de traumer, de stadig går rundt med. Mange af dem havde forventet, at Gacaca-tribunalerne ville give dem ro og oprejsning. At de ved at stille sig op og vidne offentligt ville få

deres selvværd tilbage. Men hvordan påvirkede Gacaca de enkelte individer? Det satte den rwandiske psykolog Patrick Kanyangara sig for at undersøge sammen med en belgisk og en spansk kollega. Var det virkelig sandt, at det at få sandheden frem, kunne øge forsoningen mellem ofre og gerningsmænd?

Kanyangara observerede overlevende og fangers holdninger før og efter deltagelse i Gacaca-tribunalerne og sammenlignede med ofre, som endnu ikke havde deltaget i et tribunal og fanger, som ikke ville stille op i en Gacaca-ret.

Et positivt resultat af de små sandhedstribunaler var, at befolkningen generelt følte, at de var med til at gøre

Rwanda til et mere homogent samfund. De bidrog til at ændre gruppekategoriseringen fra en 'de' til en 'vi'.

De samme resultater er konstateret efter sandhedskommissionen i Sydafrika, som havde til formål at forsonere det tidligere undertrykte sorte flertal med de hvide fra styret under apartheid. Opbygningen af en ny fælles identitet endte med at reducere fordomme, øge tilliden og bidrage til social tilpasning.

Men ser man på virkningen for de enkelte ofre, er der ikke meget at klappe i hænderne over i Rwanda. Håbet havde været, at de små sandhedskommissioner ville reducere de berørtes PTSD. Det skete ikke.

46 % af overleverne fra folkedrabet lider af kronisk PTSD, mens 36 % lider af svær depression. Gennem det at vidne oplevede de en re-traumatisering af folkedrabet. Deres negative følelser vendte tilbage. De havde svært ved at tro på, at gerningsmændene virkelig angrede, og de følte, at længere straffe var på sin plads. Deres hævnløst voksede, og deres lyst til at have sociale relationer med hutuerne faldt.

Alligevel vil Patrick Kanyangara ikke kalde Gacaca-tribunalerne for en fiasko. For overleverne oplevede en betydelig reduktion af deres skyldfølelse over at have overlevet, både på individuelt og kollektivt plan.

Trods traumer ved at vidne, forlod ofrene tribunalerne med en meget større gevinst i social magt. Ifølge Nadler og Shnabel (2008) er sådan en udvikling en kritisk betingelse for en videre udvikling mod forsoning.

Samtidig viste fangerne en betydelig større skyldfølelse efter deres deltagelse i Gacaca. Denne udveksling af skyld sætter scenen for forsonings-effekterne, beskrevet i den behovsbaserede model for forsoning.

Det sidste Gacaca-tribunal lukkede ned i 2012. Regeringens omskoling af hutuer og tutsier til én fælles nationalitet var en realitet. Det har været godt for landet. Økonomien er boomet, og fattigdommen faldet fra 78 til 38 %. I dag har 98 % af befolkningen en sundhedsforsikring. 45.000 sundhedsarbejdere er blevet uddannet. Skolerne har fået internet. Hovedstaden Kigali er den reneste og sikreste på kontinentet. Korrupsion og kriminalitet er nærmest ikke-eksisterende. Hutuer og tutsier bor side om side.

Men så kommer den 7. april - år ud og år ind - og det er tilbage til start for overleverne af folkedrabet. Hukommelsen sætter ind.

DET ÅRLIGE BRUD PÅ FORSONING

Den ugelange og landsdækkende mindehøjtidelighed er ikke for sarte sjæle - og sarte er overleverne fra folkedrabet i lige præcis den uge, det foregår. Folk samles ved de omkring 200 mindesmærker, som er spredt over hele landet. Mange steder ligger ofrenes kranier, tøj og sko bevaret, så ingen kan glemme.

Tusindvis af overleverne får akutte traumer under mindehøjtidelighederne. For sig ser de militser bevæbnet med macheter, der angriber dem, eller de ser deres huse blive brændt. Disse episoder er forbundet med en reproduktion af, hvad de gjorde dengang: Nogle løber for at unddrage sig morderne, gemmer sig under stole, løfter hænderne for at beskytte deres hoveder mod en machete eller samle benene for at modstå voldtægt.

I et forsøg på at undgå endnu en retraumatisering fik en gruppe overleverne tilbudt gruppeterapi med andre i samme situation. Resultaterne var positive på en række fronter. Deltagernes følelse af tristhed, afsky og ensomhed faldt markant. Men effekten virkede ikke under den næste mindehøjtidelighed - de akutte traumer var der igen.

Som under Gacaca-tribunalerne viser undersøgelser, at overleverne under mindehøjtidelighederne føler mindre lyst til at forsone sig med den gruppe, de ikke længere må kalde hutuer. Men hvordan reagerer hutuerne på mindehøjtidelighederne? Føler de sig set ned på som amoralske væsener, og får de undergravet deres selvværd? Det undersøgte en gruppe psykologer i 2014.

Resultatet viste, at identifikationen med den rwandiske nation gav medlemmerne af gernings-

mandsgruppen en mulighed for at genoprette den negative identitet og selvværd, der blev tildelt dem ved deres rolle i folkemordet. De udtrykte også et stort ønske om forsoning.

UNGE FÅR TRAUMER FRA FORÆLDRENE

Men mindehøjtideligheden i april har de senere år ført et nyt problem med sig: Flere og flere unge rammes af akutte traumer i april, selvom de var babyer eller slet ikke født i 1994.

For overleveren Rose Burizihza er der flere forklaringer på stigningen. En stor gruppe børn kom til verden godt ni måneder efter folkedrabet som resultat af en folkemorders voldtægt.

- De er unge i dag og har en mor og en far, som aldrig har elsket hinanden, en mor, som måske har haft svært ved at elske dem, og deres far har siddet - eller sidder stadig - i fængsel for sine forbrydelser. Men der er også unge, som får traumer, fordi ondskaben pludselig synker ind, siger hun.

En ny undersøgelse viser, at forældre med kompleks PTSD giver deres traumer videre til deres børn.

Det faktum, at Rwandas regering de senere år har fokuseret på, at alle unge skal kende til folkedrabet, gør næppe situationen bedre. Psykologen Jean Pierre Disingizemungu har i medierne forklaret, at der alligevel er en grund til at huske og diskutere folkedrabet med de unge:

"Ingen bør forledes til at tro, at folkemordsideologien er mindsket. Den er en reel og stigende trussel." ●

NYE PSYKOLOGER I RWANDA

I 1998 startede en uddannelse for kliniske psykologer på et universitet i Rwanda i erkendelse af behovet efter folkedrabet. I dag har 932 fået en bachelor i psykologi, 51 har en master og 1 en ph.d. På et andet universitet er der siden folkedrabet uddannet 1.128 i klinisk psykologi. De arbejder overalt i Rwanda: På hospitaler, i militæret, på skoler, i politiet, i fængslerne. Psychological Society (RPS).